

Zabili byste jednoho člověka, abyste zachránili pět jiných?

[Radkin Honzák](#)

| 1. 11. 2012

| Vesmír 91, 675, [2012/11](#)

„*Ctnost mravní (éthiké) vzniká ze zvyku, odkud obdržela i jméno, které se jen málo odlišuje od slova zvyk (ethos)*“, píše Aristoteles v Etice Nikomachově. Zvyky jsou různé a tvrzení filosofů jakbysmet, a je otázkou, kdy a nakolik je brát vážně nebo se jimi řídit. Týž Aristoteles třeba tvrdil, že ženy mají méně zubů než muži. Jak napsal o pár tisíciletí později Bertrand Russel, mohl se vyhnout tomuto mylnému tvrzení zcela jednoduchým způsobem, kdyby byl požádal paní Aristotelovou, aby otevřela ústa.

Nejen to; Aristoteles prohlašoval, že muž je nejdokonalejší tvor a žena že je méněcenným výsledkem velkého vývojového kroku zpět „na cestě vedoucí k deformitám“. Zasazoval se také o zákon, který by zakazoval nechat naživu a vychovávat deformované dítě. Nemusel však na to být tehdy ani zákon, stačil zvyk, který se nazýval expozice. Nemluvně se prostě vyšouplо ven (= ex), kde zaujalo pozici. Sice ne „na mráz“, ale dál se ponechalo svému osudu a ten byl jednoznačný.

O větší úctu k životu, a také k životu postižených, se zasadily dnes tolik odsuzované církve v duchu naplňování slov Lukášova evangelia (9:48): „Kdo je nejmenší mezi vámi, ten je veliký.“ Judaisticko-křesťanská tradice tak vnesla do evropského myšlení více humanismu než tradice antická. Z těchto kořenů pomalu, klopýtavě a složitě vyrůstala dnešní podoba etiky, která se deklaruje jako obor filosofie, což některým současným vědám dělá nemalé problémy. Výroky empirické (jak se věci mají a co odpovídá ověřené zkušenosti, např. že klonování živých bytostí je možné) jsou jejich představitelům bližší než výroky etické (zda je takové počínání mravné). Někdy se do toho přípletou i výroky estetické, omylem považované za etické (to se mi líbí nebo to se mi nelíbí). Etika se však již etablovala jako teorie morálky a vypustila výhonky svých podoborů.

Etika normativní vynáší soudy o tom, co by mělo být, zatímco etika aplikovaná se snaží implementovat do jednotlivých oblastí lidského počínání pravidla, což se jí daří se střídavými úspěchy. Třeba v medicíně se jí povedla transformace etiky v byrokratickou bioetiku. Navíc do značné míry od antiky stále platí, že etika je spíš odrazem celospolečenského chování a panujících mravů než jejich korektivem.

Zda jsou etické soudy výsledkem kognitivních procesů (Platón), nebo zda jde o vyšší emoce (Hume), zajímá nejen psychology. Ti se však na zkoumání tohoto problému spolu s neurovědci podílejí nejméně. Předním badatelem v této oblasti je Joshua Greene, v jedné osobě psycholog, neurovědce a filosof působící na Harvardově univerzitě. Ten prohlašuje, že při řešení složité etické úlohy se aktivují oba systémy, kognitivní i emoční, každý ale pracuje trochu jiným způsobem. Lze to přirovnat k práci s různými fotoaparáty.

Pořídíme-li si přístroj s automatikou, lze jej rychle přeladit podle toho, zda potřebujeme portrét nebo obrázek krajiny, s přístrojem na ruční ovládání dostáváme snímky odpovídající více naší představě, ale jeho nastavení trvá déle. Emoční rozhodování je podle Greena rychlejší, ale může být méně přesné, racionální úvaha je přesnější, ale trvá déle. Podle Greenovy teorie *duálního procesu* mozek bleskově a geniálně přepíná z jednoho modu do druhého.

Jedním z výsledků Greenových pokusů je, že jedinci, kteří se v dilematické situaci chovají „jak se má“, neaktivují mozkové kontrolní kognitivní struktury, zatímco jedinci, kteří „odolávají pokušení“, je aktivují velmi výrazně. Stane-li se morální jednání skutečně zvykem, má s ním člověk mnohem méně potíží a chová se tak víceméně automaticky.¹

Jakousi vzdálenou paralelu těchto dvou individuálních možností tvoří dva směry v normativní etice. Deontologický, jehož nejznámějším představitelem je Immanuel Kant, hlásající, že člověk má soudit podle pevných zásad, a teleologický, utilitaristický, který reprezentují Jeremy Bentham či John Stuart Mill, zdůrazňující hlavně význam konečného výsledku posuzovaného činu. Oba mají své nadšené zastánce i své nelitostné odpůrce.

Do tohoto rámce lze zasadit nejvyšší hodnotu, k níž se etika dopracovala, a tou je lidský život. „Nezabiješ“ sice platilo po celá tisíciletí, ale piedestal pod touto hodnotou zvýšilo paradoxně 20. století, během kterého bylo umordováno snad nejvíce lidí v celých známých dějinách člověka. Ale aby to ochránci posvátnosti života neměli tak jednoduché, byl vznesen požadavek na život kvalitní, a tak dnes stojí proti sobě zastánci posvátnosti života a zastánci kvality života. Zatím se nenašel arbitr, který by jednoznačně určil, co je a co není kvalitní život. Co se týče vztahu k „nekvalitním“ životům, jsou zde již historické zkušenosti s nacistickým programem T4, který co do účinnosti mnohonásobně předčil antické expozice.

Nicméně i posvátný život může být obětován. Nejen etika, ale také právo (čl. 6 odst. 4 Listiny základních práv a svobod) připouští, aby byl někdo zbaven života v souvislosti s jednáním, které podle zákona není trestné. Tato jednání blíže konkretizuje náš trestní zákon v § 13 ustanovením o nutné obraně a v § 14 ustanovením o krajní nouzi.

Krajní nouzi se podle trestního zákona rozumí čin jinak trestný, kterým někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému tímto zákonem. V takovýchto případech nejde o trestný čin, navzdory tomu, že by byl v souvislosti s odvracením hrozícího nebezpečí zmařen lidský život. Nebezpečí by však muselo představovat hrozbu mnohem horších ztrát. A zde se dostáváme k mazanému testu známému jako „Trolley problem“, česky nejčastěji jako „železniční problém“.

Představte si, že stojíte na můstku nad kolejištěm a sledujete, jak se po kolejích řítí nebrzditelný vagon, směřující na skupinu pěti lidí, kteří tam odpočívají. Máte ale po ruce páku, kterou můžete přehodit vyhýbku a vagon zamíří na druhou kolej, na níž odpočívá jen jeden člověk. Budete ochotni zabít tohoto jednoho člověka, abyste ušetřili pět životů? Pokud je tento problém předložen pokusným osobám, dává 90 % z nich přednost utilitaristickému postupu před deontickým (= nezabiješ!) a zachraňuje pět osob za cenu jednoho aktivně zabitého. A to i tehdy, jestliže problém není prezentován verbálně, ale celá situace je virtuálně třídimenzionálně modelována.²⁾ Pokud se zadávané podmínky změni ve smyslu vyššího počtu zachráněných, počet utilitaristických odpovědí stoupá. Krajní opačná varianta experimentu počítá s osobní fyzickou angažovaností. V tomto zadání je nabídnuta možnost zastavit rozjetý vagon tak, že by pokusná osoba svrhla do kolejiště člověka, který se s ní náhodou právě nachází na lávce. Tam počet utilitaristických řešení klesá. Stejně drastické jsou scénáře nutící pokusné osoby rozhodnout, zda je přípustné zabít sténajícího raněného (ještě drsnější podoba nabízí plačící dítě), aby v úkrytu bylo zachráněno několik lidí před nepřitelem, který by je v případě prozrazení zcela jistě zlikvidoval.

Na silnou účast emoční komponenty lze usuzovat z výsledků zobrazovacích metod. Výše citované michiganské studie se účastnilo 147 osob, z nichž 133 (90,5 %) aktivně obětovalo jednoho člověka ve prospěch pěti zachráněných a 11 vyhýbku nepřehodilo, tři osoby ji přehodily a posléze vrátily zpět do původní polohy. U těchto jedinců bylo pozorováno mnohem větší emoční nabuzení než u těch, kteří se zachovali aktivně. Autoři u nich uvažují až o možném „emočním zmrazení“, což by mohlo odpovídat reálnému příběhu Rudolfa

Těsnohlídka. Ten v mládí nebyl schopen – ač sám dobrý plavec – skočit do vody pro kamaráda, který se před jeho zraky utopil.³⁾

V diskusi autoři uvažují o tom, že v myšlenkovém kontextu se musí proti konceptu „zabít“, vůči němuž má většina lidí averzi, objevit koncept „zachránit“, což pak odpovídá utilitárnímu etickému vzorci. Emoční složka je však také významná, jak potvrzuje experiment Youngové a Koenigse, kteří sledovali aktivaci emočních center ve ventromediální prefrontální mozkové kůře, ale také odpovědi pacientů s poškozením v této oblasti, u kterých byly morální soudy na daleko primitivnější vývojové úrovni.⁴⁾ Autoři v závěrech své studie shrnující také rozsáhlou literaturu nekompromisně prohlašují, že emoce jsou nejen přítomné při etickém rozhodování, ale že jsou pro ně rozhodujícím faktorem.

Pozornost je pochopitelně věnována také charakteristikám osob, které volí jednu či druhou variantu. Zatím poslední práce z Greenovy laboratoře se zaměřila na možný vliv zrakové představitosti na typ – deontický versus utilitaristický – etického uvažování.⁵⁾ Vyšli z předpokladu, že vizuální sféra podporuje spíše emoční, tedy deontické řešení, zatímco verbální složka reprezentuje kognitivní oblast, a bude tedy bližší řešení utilitaristickému, a ve třech experimentech tuto hypotézu potvrdili. Pokud lidé mají schopnost, a tedy i tendenci vizualizovat jako dominantní, budou si spíše živě představovat spáchanou škodu než výsledný zisk. V textu je jeden hezký postřeh podporující jejich hypotézy, a to, že chceme-li zmírnit špatnost nějakého skutku, používáme v běžné řeči rčení „přimhouřit nad tím oko“.

Neudivuje, že narcistické osobnosti budou s etikou na štíru, dokonce i tehdy, budou-li hluboce věřící,⁶⁾ a ukazuje se, že to obecně platí o všech, kteří o sobě mají vysoké mínění,⁷⁾ což ostatně není nic nového, jen to teď máme vědecky ověřené.

Překvapivé výsledky však přinesla Bartelsova a Pizarrova studie, která konstatovala vysokou míru utilitaristických řešení klasického železničního problému u osob s výrazně vyznačenými psychopatickými a machiavellistickými manipulativními rysy ověřenými třemi validizovanými metodami.⁸⁾ Autoři své nálezy považují za výzvu současně převládajícím názorům, že utilitaristická řešení uvedeného problému jsou „správná“, zatímco řešení deontická jsou považována za „chybu“. To ale podle nich nesnižuje hodnotu utilitaristického řešení, spíše to vypovídá o malé validitě používané metody. Bartels navíc v dřívější práci⁹⁾ kritizuje romantické postoje autorů deontických soudů, kteří mají tendenci upřednostňovat hodnoty bez ohledu na možné důsledky takto rigidních řešení; to je ale také názor a argumentace většiny filosofů zastávajících teleologické stanovisko.

Nicméně kritiku „železničního problému“ najdeme i v několika dalších úvahách, naposledy v editorialech portálu ScienceDaily,¹⁰⁾ který upozorňuje na skutečnost, že i malá změna ve formulaci může významně ovlivnit odpovědi respondentů na předložený problém a že svou roli může sehrát i jejich momentální situace a naladění.

Z okruhu testování hodnot, které se dané problematice blíží, například Sachdeva se spolupracovníky v chytře uspořádaném pokusu¹¹⁾ prokázala, že více altruismu projevují osoby, které mají v danou chvíli, lidově řečeno, víc másla na hlavě. Účastníci měli napsat věrohodný životní příběh, přičemž polovina měla k dispozici jen „hezká“ slova a polovina jen slova „ošklivá“. Pak měli přispět na charitu částkou do 10 dolarů. Ti, kteří sami sebe vnímali jako lepší, dali v průměru na dobročinnost pětkrát méně, než „hříšníci“. Dalším zdrojem omylů při zobecňování experimentálních závěrů může být skutečnost, že charakter odpovědí v experimentu může být v příkrém rozporu se základními hodnotami i životním stylem respondentů.

Psychosociální experimenty jsou úžasná věc, někdy však mají k pravdě bližší umělci. V jedné povídce popisuje O'Henry vášnivou debatu až hádku dvou přátel-literátů o způsobu a formě vyjadřování hrdinů v nečekané situaci. Když dojdou domů a zjistí, že jejich manželky svorně

utekly, protože už jich měly dost, jejich zděšené výroky jsou v naprostém rozporu s teoriemi, které hlásali. Za svůj krátký, leč bohatý život jsem zjistil, že lidé dělají dost často jiné věci, nejen než deklarovali, ale někdy dokonce i než od sebe kdy očekávali. Proto fandím deontologické škole. Některé věci se prostě nedělají!

Poznámky

- 1) Greene J. D., Paxton J. M., PNAS 106, 12506–12511, 2009.
- 2) Navarrete C. D et al., Emotion. 12, 364–370, 2012.
- 3) blog.aktualne.centrum.cz/blogy/radkin-honzak.php?itemid=16600
- 4) Young L. , Koenigs M., Br. Med. Bull. 84, 69–79, 2007.
- 5) Amid E., Greene J., Psychol. Sci., 2012, June, Manuscript ID: PSCI-11-1659.R2.
- 6) Cooper M. J., Pullig C., J. Business Ethics, 2012; DOI: [10.1007/s10551-012-1239-0](https://doi.org/10.1007/s10551-012-1239-0).
- 7) Piff P. K. et al., PNAS 2012; DOI: [10.1073/pnas.1118373109](https://doi.org/10.1073/pnas.1118373109).
- 8) Bartels D. M., Pizarro D. A., Cognition 121, 154–161, 2011.
- 9) Bartels D. M., Medin D. L., Psychol. Sci. 18, 24–28, 2007.
- 10) www.sciencedaily.com/releases/2009/12/091214121525.htm, 19. 7. 2012.
- 11) Sachdeva S., Iliev R., Medin D. L., Psychol. Sci. 20, 523–528, 2009.